

Оригинални научни рад
Примљен: 1. децембра 2024.
Прихваћен: 22. марта 2024.
УДК 821.163.41.09-93 Тимотијевић Г.
10.46630/phm.16.2024.73

Миљана С. Пешић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за србистику

<https://orcid.org/0009-0006-7110-0051>

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ АСПЕКТИ РОМАНА *О АЖДУ И БОСТАНУ* ГОРДАНЕ ТИМОТИЈЕВИЋ

Предмет овог рада јесте интертекстуална анализа новијег романа за децу Гордане Тимотијевић – *О Ажду и бостану*. Овим текстом, као и својим укупним опусом, ауторка доказује важност прожимања свеколиких наратива, те неминовност утицаја традиције и њеног значаја. Сагледавање интертекстуалних аспеката романа *О Ажду и бостану* подстрек је и за закључке о укупном прозном опусу за децу Гордане Тимотијевић (кроз интертекстуална преплитања на нивоу ауторске поетике, као и у жанровским оквирима), као и за позиционирање њеног стваралаштва у оквиру књижевности за децу, али и шире књижевне и културне традиције с којом остварује комуникацију.

Кључне речи: књижевност за децу, роман за децу, бајка, фолклор, аждаја

1.

„Приче се увек настављају једна на другу,
чак и када не знају једна за другу.”

Владимир из чудне њриче, Гордана Тимотијевић

Феномен интертекстуалности у домен књижевнотеоријских истраживања доспева захваљујући Михаилу Бахтину, а бива проширен и детаљно разрађен у радовима Јулије Кристеве који постулирају идеју о неизбежној комуникацији међу текстовима. Бахтинова концепција речи као базичне јединице текста, као и дијалогске природе речи, инспирисала је Кристеву да оснажи појам интертекстуалности чија се концепција заснива на тези да сваки књижевни текст у себе апсорбује раније текстове и стога представља мрежу различитих позајмица (цитата, топоса, клишеа и слично) и других наталожених текстуалних слојева који формирају динамична значења новонасталог текста. Кристева се у свом приступу не ограничава само на опис унутартекстуалних структура, већ наглашава процес стварања значења у тексту, односно структурирање текста, при чему је посебно важна пракса којом књижевни текст твори смисао. Процес семантизације тако представља неограничено прожимање различитих значења и традиција, односно интертекстуални дијалог у коме читалац има активну улогу. (BURŽINSKA, MARKOVSKI 2009: 363, 364) Појам интертекстуалности је широко распрострањен, а нарочито је плодотворан у књи-

1 miljanap152@gmail.com

жевном дискурсу у коме мења начин на који посматрамо истраживање књижевних текстова.

Овакав динамични приступ текстовима касније ће бити додатно проширен од стране Ролана Барта и Џонатана Калера који читаоце одређују као суштинске учеснике у интертекстуалном стварању значења. Калер интертекстуалност сагледава као општи дискурзивни простор у коме се значење чини реалним и могућим, док Барт *бесконачном интертекстуалношћу* означава интертекстуалне кодове помоћу којих читаоци врше рецепцију књижевних текстова (које он назива *илузијом циљаша*). Тиме и постојање текстуалне оригиналности или оригиналног читања бива оповргнуто, будући да читаоци схватају значење само у односу на кодове који већ постоје у текстовима и искуству читалаца, па и у ауторима који су и сами прво били њихови реципијенти. Концепт интертекстуалности оповргава постојање аутентичних предтекстова који претендују на ауторитет којим успостављају једино право значење у односу на текстове који их цитирају, а осим што врше алузије на познате текстуалне структуре те интертекстуалне везе и дестабилизују читаочеве представе. (VILKI 1998: 131, 132) Уместо статичних текстуалних структура, интертекстуални приступ наглашава значај динамичних веза између текстова, приступ при којем сваки текст не само да апсорбује, већ и трансформише друге текстове. Оваква перцепција текста као процеса производње смисла фокусира се на интертекстуалне дијалоге који се непрекидно одвијају и чији се оригинални извори не могу пронаћи, изазивајући конвенционалне представе о књижевности и улоге читаоца као активног учесника.

1.1.

Прелазећи у домен књижевности за децу, феномен интертекстуалности бива делимично измењен због уобичајених улога одраслих као писаца и деце као читалаца. Тај однос аутора и реципијената унутар дискурса књижевности за децу је специфично неуравнотежен будући да су управо деца претпостављени читаоци. Кристин Вилки (Christine Wilkie) децу-читаоце стога описује као беспомоћне реципијенте онога што одрасли одаберу да пишу за њих. (1998: 131) На тај начин у комуникативном процесу у оквиру дискурса књижевности за децу постоји диспропорција моћи и знања у динамици интертекстуалних мрежа значења.

Интересантна је и позиција деце у савременом добу у којем доминира изложеност аудио-визуелним медијима као што су филмови, видео-игре или телевизијске серије, те начин на који они утичу на интертекстуалне референце најмлађих реципијената. Деца се често сусретћу с аудио-визуелним адаптацијама прича пре него што остваре контакт с њиховом писаном верзијом. Овај редослед комуникације има посебне импликације за теорију интертекстуалности јер поставља питања о томе да ли је природа каснијег читања квалитативно и искуствено другачија од првог читања. Вилки закључује да је искуство интертекстуалности деце ахронолошко, али да представља изазов за разматрање начина на који деца тумаче текст када их интертекстуално искуство не подржава. (1998: 133)

Књижевност за децу се често пажљиво креће између неминовности да буде

интертекстуално слојевита, као и потребе за попуњавањем пропуста у читаочевом искуству, те остављањем довољно простора за игру и креативност. Овакав положај интертекста у оквиру књижевности за децу упућује на некадашњу значајну одговорност књижевности као медијума у иницијацији младих читалаца и конзервативан вид начина упознавања деце с доминантним кодовима културе. (VILKI 1998: 135)

При изучавању интертекстуалних веза Лоренс Сајп (Lawrence R. Sipe) уочава да деца јасно разазнају и осећају неколико типова задовољстава у стварању веза између текстова – задовољство стварања везе која доприноси дубљем разумевању или интерпретацији, као и интензивније задовољство у коришћењу интертекстуалних веза помоћу којих прича приступају као игри или врше кохезију различитих прича. (1999: 124) Упркос свим предизазовима, улога детета у интертекстуалном дискурсу поседује значајне импликације за разумевање и тумачење књижевних текстова намењених деци.

2.

Текстови Гордане Тимотијевић отварају могућност за интертекстуалне анализе јер успостављају различите дијалоге – међусобно, с радовима других аутора за децу, затим с немачком књижевношћу као природним извором инспирације насталог из ауторкиног преводилачког рада, а највише са српском народном традицијом. Поменута интертекстуална преплитања се у ауторској поезији Гордане Тимотијевић одигравају на више различитих нивоа, а један од репрезентативних примера јесте и роман *О Ажду и Ђосџану*. У даљем тексту пружамо преглед репрезентативних асоцијација и алузија, цитата и референци, тематско-мотивских елемената, наративних образаца и топоса, као и стилског регистра који остварује истакнуте интертекстуалне везе.

Роман за децу *О Ажду и Ђосџану* исприповедан је у првом лицу од стране наратора, биолога и наставника, Уроша, који након својих свакодневних проблема с послом, односно недостатком посла, као и љубавних проблема, креће на планину, на истраживачки одмор. На том путу он упознаје Ажду, мушку аждају, те њихове авантуре постају централни део приповести.

2.1.

Овај роман с фантастичним елементима није захвално означити као ауторску бајку или бајковити роман, поготово уколико у виду имамо дистинкцију Цветана Тодорова о чудесном, које је у бајкама једнодимензионално, и фантастичном, према коме постоји иницијални отпор и страх (2010: 27, 28), као и на примеру овог наративног света будући да се при првом сусрету Урош уплаши Ажду, али тај страх убрзо бива неутралисан Аждовом неконвенционалном лежерношћу.

Урош као приповедач и доминантни фокализатор представља оличење правог научника. Он је организован, константно води белешке и прави листе, минуциозно планира и обраћа пажњу на детаље и одушевљава се инсектима (поготово

тачкастим пауком). Такође константно, попут правог истраживача, поставља питања која и јесу доминантна одлика света деце у прози Гордане Тимотијевић, значајан сегмент ангажовања најмлађих читалаца и обележје дечје знатижеље. Читав наратив јесте Урошев мемоарско-дневнички покушај да напише научни рад који прераста у приповест о његовом пријатељству с Аждом и њиховим доживљајима.

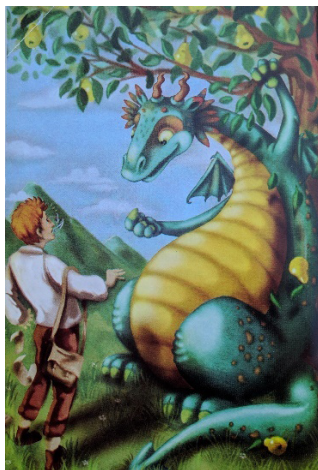
С друге стране, Ажд је *човек ѝрироде* у другом смислу, он у њој ужива. Ужива у раду, нарочито у гајењу и слађењу бостаном, као и питом-гужваром. Парадоксалан је лик будући да је истовремено попут детета, али и старог мудраца. Иако у роману нема ликова деце, оваква инверзија одрастао-дете, учитељ-ученик присутна је и у другим делима Гордане Тимотијевић - *Владимиру из чудне ѝриче* (писац и дечак), али и у *Седмом краљевсѝву* где Краљ Седми такође рефлектује особине детета.

Уколико аждаје као митска бића посматрамо у оквиру наталоженог интертекстуалног искуства, аждаја као јунак овог романа одудара од њихове уобичајене репрезентације. Ажд је у роману антропоморфизована, демистификована авет из словенске митологије. Он је бостанџија, пријатељски је настројен, има породицу, Ажду и аждајчиће, и плаши се баука. Чак је и његов *човечји* статус другачији у односу на доминанту антропоморфизацију животиња у литератури за децу. Он бива додатно онебичен чињеницом да и сам чува друге животиње (кокошке и мачке) као љубимце, а притом не може да комуницира с њима. Тиме заузима неодређени статус у домену између антропоморфизоване животиње и човека.

Онебичавање типских ликова корене има у митолошкој и усменој традицији, а посебно је демистификација авети, конкретно аждаје, присутна у делима за децу где се као прве асоцијације нашег културног поднебља јавља и поезија Љубивоја Ршумовића (*Аждаја своје чегу шѝја* и др.). Асоцијација за старије рецепијенте на лик аждаје је такође и народна бајка *Аждаја и царев син* или аждаја из легенде о светом Ђорђу. Доминантни су наративи, настали на митолошким наслагама, који портретишу аждају као непријатељско, опасно биће, чудовиште накарадног облика. С друге стране, на нивоу ауторске поетике Гордане Тимотијевић, пријатељске аждајске породице постоје и у *Седмом краљевсѝву*. Њихова се демистификација одиграва тако што се, на први поглед, троглава аждаја разоткрива као читава породица аждаја – мама, тата и дете који једу врелу попару због које делује као да им из уста пуше дим.

У контексту рецепције књижевних текстова намењених деци нарочито се од сликовница очекује да информације о наративу пруже и визуелним и вербалним елементима. Илустрације као значајан паратекстуални елемент имају велики значај у рецепцији наратива и у осталим жанровима књижевности за децу. Деца реагују на све елементе књиге - предњу и задњу корицу, завршне странице, насловну страницу или странице с посветом. Књиге намењене деци углавном исцрпљују потенцијал визуелног у стварању значења, интегришући их с вербалним медијумом приче. Одабир илустрација у сликовницама некада једноставно не понавља вербални наратив, што отвара потенцијал за иронију и напетост између њих, а некада се они комплементарно надопуњују. (SAJP 1999: 122) Будући да роман поседује разнобојне и живе илустрације Наде Серафимовић, Ажд је додатно и визуелно овековечен као

створ с малим крилима, милог лица, с једном главом, не живи у води из које вреба (за разлику од свог митолошког претка), већ одмара у хладу крушке на ливади.

Илустрација 1. Ажд и Урош испод крушке

Неодвојиви део наративног света овог романа представљају и анимални и биљни свет. Истиче се поетски хербаријум који такође може комуницирати на ни-воу ауторске поетике, као и читаве књижевности за децу, стога и ова прича пред-ставља још један од прилога култу природе и стварању хумане слике света коју ау-торка негује. У својим текстовима она је окренута природи и лепоти свакодневног, доказује како се лако у нечему обичном може пронаћи посебно и читаоце води ка љубави и суживоту с биљкама и животињама.

2.2.

Проза за децу Гордане Тимотијевић углавном је богата кратким народним умотворинама, било да су то загонетке или пословице као у *Владимиру из чудне њриче* или разбрајалице које доминирају у *Свракином саију*. У овом роману су карактеристични онеобичени идиоми и изреке из специфичне перспективе Ажда. Он користи поређења као што су *неоздиљан као маховина* (јер маховина голица), али и *једу као але* које кореспондира с његовом конвенционалном употребом, за-тим *кад је њрасе заокружило реј* (у значењу давно), *дланове да њолижеш* (уместо прсте), као и *наџазиии зелен босијан* (уместо обрати). Овакви изрази су пре свега повод смеху, али и интертекстуалним релацијама које током рецепције остварују чак и најмлађи читаоци. Имајући у виду да деца паралелно уче језик док се њиме служе, они стварају везе с изразима које већ познају или их по први пут откривају кроз поетско онеобичавање.

Поред измештених изрека, део интертекстуалног регистра јесу и пародије епских формула о мегдану. Ажд следећим исказом позива своју најгору муштерију Алу на тучу испред сеоске продавнице – „Море, Але, не гази ми врежа. Море, Ажде, не мљацкај бостана.” (ТИМОТИЈЕВИЋ 2016: 79) Од усмених форми у текст улази и легенда о семенкама, те семе као плодан мотив народне књижевности, али и аутор-

ског опуса списатељице. Семе своју мотивацијску улогу остварује као део легенде о томе како је Ажд постао бостанција. Легенда која и у овом тексту подразумева варијантност током генерацијског преноса увек задржава своју срж. То је у овом случају аманет да свако од наследника аждајских бостанција произведе једну нову сорту лубеница. Унутар наратива инкорпорирани су и кратак осврт на легенду о не-суђењу бостанцији Сими Милутиновићу Сарајлији, што је иначе манир и у *Владимиру из чудне ѝриче* где се и на структурном и на значењском плану уплићу многи значајни људи из периода просветитељства и романтизма као епоха које имају велики значај за буђење националне културе и језика (Вук Стефановић Караџић, Доситеј Обрадовић, Лукијан Мушицки, али и Браћа Грим).

Цитирање стихова за децу других аутора присутно је и у ауторским осталим текстовима, понајвише у *Владимиру из чудне ѝриче*. У роману *О Ажду и бостанцију* јако место представља Аждова рецитација народне песме *Два су цветића у бостанцију расла* која доводи до комичких суза, док је истовремено мотивационо смислена због постојеће Аждове фасцинације бостаном.

Сви поменути цитати и алузије углавном су средства вербалних игара које служе приближавању наивне дечје представе света, али детету као реципијенту истовремено и помажу да сагледа свет око себе из нове перспективе, док је шаљива мудра реч, чији је носилац углавном Ажд, истовремено део карневалских стратегија. Најистакнутије комичко средство, поред вербалних игара у ширем смислу, је поступак онеобичавања релативизацијом због којег Ажд и јесте комичан лик. Релативизовано и неодређено је скоро све о чему Ажд говори – када описује свој бостанцијски занат, када даје временске и просторне одреднице, при скоро сваком одговору на Урошево конкретно научничко питање. На тај начин се чудно показује као свакидашње, али и обрнуто.

2.3.

На основу свих елемената структуре дају се извести закључци о интертекстуалности и на жанровском нивоу. И поред истакнутих критеријума који доприносе категоризацији овог текста као фантастичног романа, он у себи садржи и неке од елемената бајки. Ауторска бајка јавља се у најразличитијим облицима, а роман *О Ажду и бостанцију* садржи трагове формула, бројева, магичних дарова и помагача, иако нема једнодимензионалности јунака, дистинкције добра и зла или метаморфозе као дистинктивних обележја бајке.

Зорана Опачић Николић, у својој студији о ауторској бајци у књижевности за децу, као примере ауторских бајки наводи управо дела Гордане Тимотијевић. У њима запажа структуре које се понављају, као што су тип јунака или композиција. Јунак је углавном изоловано дете које у својим авантурама ступа у контакт с фантастичним светом, а заплет се најчешће састоји од одласка јунака у свет натприродног, те повратка с неким видом чудесног дара који омогућава бољи живот у матичној средини. По правилу се јавља сумња у постојање магијског света, како при првом контакту с њим, тако и по повратку.

„Контакт са натприродним остаје ексклузивно право појединца пошто је заветом

апсолутне тајности обавезан на ћутњу (околина не разуме његову промену и реакције). За остале ликове живот се одвија на уобичајени начин, без увида у чудесно; ако запазе промену у животу јунака (која је увек наглашено позитивна), не знају њен узрок, што подсећа на тајност контакта човека и натприродног бића у предањима.” (ОРАЋИЋ NIKOLIĆ 2010: 9, 10)

Оваква структурна схема делимично је примењива и на роман *О Ажду и босџану*. Посматрано у оквиру дискурса бајки, у овом роману нема назнаке временске изолованости, односно заустављеног времена, али наративни оквири указују на процес прелаза. Од тренутка када се одвоји од цивилизације, поздравив с последњим житељем села, на путу ка планини Урош прелази водену површину, односно упада у бару. Од тог тренутка Урош остаје сам с природом у којој обитавају и аждаје као представници фантастичног. Након извршавања задатка, односно помоћи аждајама бостанцијама, он се растаје с Аждом, силази с планине и у бајковитом финалном оквиру долази до разрешења његових реалних проблема. Наступа срећан крај – венчање, попут принца, али и стално запослење као потенцијално сатирични елемент с јаком емпиријском референцом.

Бајковити хронотоп је посебно занимљив за читање у фолкорном кључу. Иако је *чудна шума* чест топос у делима Гордане Тимотијевић (*Свракин сајџ*, *Владимир из чудне ѝриче*), радња романа *О Ажду и босџану* смештена је на планинској ливади. Део романескног простора представља и пећина као пародирани топос, за коју се испоставља да је тунел, у сегменту заплета с лажном отмицом у оквиру којег постоји и бајковити комплекс искушавања (јунак доказује да је храбар и веран пријатељ и помаже удружењу аждаја бостанција).

На самом крају наратива мотив семена или семенки ссказује се као дар или чудесан предмет који Урош носи са собом када напушта планину. Симболично се на венчању до њега докотрља и лубеница као лајтмотив приче (присутан и у илустрацијама) и оличење ведрине, хедонизма и заједништва. Урош се Ажду више никада не враћа јер га је страх разочарења, да га неће поново затећи, што може изазвати различите импликације за интерпретацију (као што је ониричка фантастика). Централна радња се свакако одвија на месту које није *иза седам ѝора*, *иза седам мора*, већ је ту, на планини, иза првог брда, доступно сваком истраживачу и љубитељу природе у којој и он сам може доживети праву пустоловину.

3.

Водећи рачуна о детету као претпостављеном читаоцу текста *О Ажду и босџану*, које би у конкретном случају било млађи основац, читањем се ступа у поменути изградњу динамичког процеса произвођења текстуалних значења који подразумевају улогу читаоца као саучесника у интертекстуалном дијалогу. Рецепцијом романа твори се мрежа која се и свесно отвара зрелијем читаоцу, а захваљујући богатству асоцијација, пре свега фолклора као неисцрпног извора, и млађи читаоци такође налазе пут кроз њене текстуалне трагове. Читав текст чита се и као параболо о пријатељству, те имерзија у хумани наративни свет и природу као вечно извориште и уточиште.

Цитирана литература

- BURŽINSKA, MARKOVSKI 2009: BURZYŃSKA, Anna i Michał Paweł MARKOWSKI. *Književne teorije XX veka*. Prevod Ivana Đokić-Saunderson. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- ОПАЧИЋ НИКОЛИЋ 2010: ОПАЧИЋ НИКОЛИЋ, Zorana. „Oblici autorske bajke u nastavi srpskog jezika u osnovnoj školi”. *Inovacije u nastavi: časopis za savremenu nastavu*. Vol. 23, br. 3, 2010, str. 5-15. [orig.] ОПАЧИЋ НИКОЛИЋ, Зорана. „Облици ауторске бајке у настави српског језика у основној школи”. *Иновације у настави: часопис за савремену наставу*. Вол. 23, бр. 3, 2010, стр. 5-15.
- SAJP 1999: SIPE, Lawrence R. „Children’s response to literature: Author, text, reader, context”. *Theory Into Practice*, 38:3, 1999, p. 120-129. <https://doi.org/10.1080/00405849909543843>
- TODOROV 2010: TODOROV, Svetan. *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- VILKI 1998: WILKIE, Christine. „Relating texts: intertextuality”. *Understanding children’s literature*. Routledge, 1998, p. 140-147.

Извори

- TIMOTIJEVIĆ 2016: TIMOTIJEVIĆ, Gordana. *O Aždu i bostanu*. Ilustracije Nada Serafimović. Čačak: Pčelica, 2016. [orig.] ТИМОТИЈЕВИЋ, Гордана. *О Ажду и бостану*. Илустрације Нада Серафимовић. Чачак: Пчелица, 2016.

Miljana S. Pešić

**INTERTEXTUAL ASPECTS OF THE NOVEL O AŽDU I BOSTANU BY GORDANA
TIMOTIJEVIĆ**

Summary

The focus of this paper revolves around the intertextual examination of Gordana Timotijević’s novel for children, *O Aždu i bostanu*, published in 2012. Through this particular text, alongside her entire body of work, the author underscores the significance of integrating diverse narratives and highlights the inevitable and crucial influence of tradition. Delving into the intertextual dimensions of the novel serves as a catalyst for broader insights into Gordana Timotijević’s overall literary work. This includes exploring intertextual intertwining within the author’s poetics, examining genre frameworks, and situating her work within the landscape of children’s literature. Moreover, it involves understanding her contributions within wider literary and cultural traditions and establishing connections and dialogues therein.

Keywords: children’s literature, children’s novel, fairy tale, folklore, mythical creatures